

مقایسه تطبیقی نقوش برجسته دوره اشکانی و ساسانی استان کرمانشاه از منظر زیبایی شناسی

سودابه پاکزاد

کارشناس ارشد باستان شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت

s.pakzad.aks@gmail.com

دکتر طاهره عزیزی پور

استادیار گروه باستان شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۱/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۲/۱۵)

چکیده

نقش برجسته های دوره اشکانی و ساسانی از اهمیت زیادی در مطالعات باستان شناسی ایران در دوره تاریخی برخوردارند. با این حال این نقش برجسته ها غالباً به جهت بازسازی های تاریخی مورد استفاده قرار گرفته اند و گاه نیز تنها به مطالعه توصیفی آنها اکتفا شده است. مقایسه تطبیقی نقوش برجسته اشکانی و ساسانی از منظر زیبایی شناسی جهت شناخت ویژگیها و سبک های هنری در دوره مذکور از اهمیت زیادی برخوردار است. استان کرمانشاه جزو محدود استانهای ایران است که در آن جا هم نقوش برجسته اشکانی و هم نقوش برجسته ساسانی قرار دارد. هدف از نگارش این پژوهش مقایسه نقوش برجسته دوره اشکانی و ساسانی در استان کرمانشاه از منظر زیبایی شناسی است. در این راستا ابتدا به توصیف موضوعی نقوش برجسته مورد مطالعه پرداخته شده و سپس این نقوش از نظر عناصر بصری به کار رفته در آنها و نیز ترکیب بندی و فرم مورد مطالعه قرار گرفتند. نتیجه پژوهش نشان داد که در نقش برجسته ها در هر دو دوره ویژگیهای مشترکی همچون تعادل و انطباط دیده می شود، با این حال در نقش برجسته های دوره ساسانی انواع مختلفی از تقارن دیده می شود که در نقش برجسته های دوره اشکانی به ندرت شاهد آن هستیم.

واژگان کلیدی: نقوش برجسته، دوره اشکانی، دوره ساسانی، مقایسه تطبیقی، کرمانشاه

۱- مقدمه:

نقش برجسته‌ها در مطالعات باستان‌شناسی و تاریخ هنر از اهمیت زیادی برخوردارند. با مطالعه نقش برجسته‌ها می‌توان به اطلاعات ارزشمندی درباره اوضاع سیاسی و تاریخی در دوره خلق نقش برجسته پی برد. نقش برجسته‌ها همچنین دربردارنده اطلاعات بسیاری درباره وقایع و رخداد‌های تاریخی، خط، نوع پوشاک، مذهب و جنگ افزارها هستند (فون گال، ۱۳۷۸، ص ۱۰۹). نقش برجسته‌ها از دیدگاه فنی نیز قابل مطالعه اند. علاوه بر آنچه ذکر شد در مطالعات تاریخ هنر نقوش برجسته از منظر زیبایی‌شناسی اهمیت پیدا می‌کند.

در مجموع تعداد ۸ نقش برجسته اشکانی و تعداد ۳۳ نقش برجسته ساسانی در ایران برجای مانده است. که تعداد ۴ نقش برجسته اشکانی و ۶ نقش برجسته ساسانی در استان کرمانشاه می‌باشد. نقوش برجسته اشکانی و ساسانی و مکان قرار گیری آنها در جدول شماره (۱) نشان داده شده است. بر اساس این جدول استان کرمانشاه در غرب ایران هم دربردارنده نقوش برجسته دوره اشکانی و هم دربردارنده نقوش برجسته ساسانی است، به این لحاظ و باهدف جلوگیری از گستردگی و پراکندگی موضوع استان کرمانشاه به عنوان منطقه موردی جهت مطالعه تطبیقی نقوش برجسته دوره اشکانی و ساسانی از منظر مطالعات زیبایی‌شناسی انتخاب شده است.

روش کار به این صورت است که ابتدا به مطالعه توصیفی نقوش برجسته دوره اشکانی و ساسانی در استان کرمانشاه پرداخته شده؛ آنگاه این نقوش از منظر مطالعات زیبایی‌شناسی مورد مطالعه قرار می‌گیرند. در تحلیل یک اثر هنری بهترین شیوه شناخت و استفاده از عناصر بصری تشکیل دهنده و نوع ترکیب بندی اولیه آن است. (جنسن، ۱۳۸۶، ص ۲۳) این عناصر بصری عبارتند از نقطه، خط، حجم، ریتم، بافت و حرکت.

ترکیب بندی رابطه‌ای است بین عناصر بصری یک اثر هنری؛ وحدت، هماهنگی و تنوع اصول مورد بررسی در ترکیب بندی است. در پژوهش حاضر بعد از مطالعات توصیفی نقوش برجسته در منطقه مورد مطالعه، نحوه قرارگیری عناصر بصری و ترکیب بندی و فرم در نقوش برجسته مورد مطالعه قرار خواهد گرفت.

۲- پیشینه تحقیق:

بررسی نقوش برجسته اشکانی و ساسانی و مقایسه آنها با یکدیگر تاکنون موضوع پژوهش‌های چندی بوده است. محمدی فردر مقاله ای با عنوان "بازشناسی نقش برجسته اشکانی سرپل ذهاب"، به بررسی ابهامات تاریخی درباره این نقش پرداخته است. محمدی فردر در مقاله مذکور همچنین به مقایسه این نقش با دیگر نقش برجسته های دوره اشکانی پرداخته است (محمدی فردر، ۱۳۸۶،

توصیفی البته باتکیه بر عناصر تصویری پرداخته اند. علیرغم تمام پژوهش‌های انجام شده مطالعه تمامی نقوش برجسته دوره اشکانی و ساسانی در استان کرمانشاه از منظر زیبایی شناسی تاکنون به عنوان پژوهشی مستقل مورد توجه قرار نگرفته است.

۳- استان کرمانشاه

شهر کرمانشاه، مرکز استان کرمانشاه است که در فاصله ۵۲۶ کیلومتری جنوب غربی تهران و در مسیر راه اصلی تهران- خسروی واقع شده است. این شهرستان از شمال به استان کردستان، از شرق به شهرستان صحنه، از غرب به اسلام آباد و از جنوب به هرسین محدود می شود. (اداره میراث فرهنگی استان کرمانشاه) اقوام مهاجر در هزاره سوم و چهارم قبل از میلاد در کوههای زاگرس مسکن داشتند، سرانجام به تصرف بلاد بین النهرین پرداختند. هجوم این اقوام به بین النهرین در تاریخ حمله گوتی یا کاسی نام گرفته است. ساکنان کوه های زاگرس طوایف لولوبی، گوتی، منایی، نایری، آمادا، پارسوا بوده اند. لولوبیها در "زهاب" کرمانشاه و شهر زور و سلیمانیه زندگی می کردند. مورخان در دامنه کوه "تاق وستان" فعلی شهری را به نام "گمباده" نام می برند. کرمانشاه به علت نزدیکی با تیسفون مورد توجه شاهان ساسانی بود. قباد اول و خسرو اول و خسرو دوم در این منطقه قصرهای بیلاقی بنا کرد. کرمانشاه منسوب به

ص ۱۱۹) در پژوهشی دیگر علیرضا قادری و فرهنگ خادمی ندوشن به بررسی تاثیر نقش مایه های اساطیری دنیای هلنی بر هنر پیکر تراشی اشکانی پرداخته اند. (قادری، خادمی ندوشن، ۱۳۸۵، ص ۱۷۸) نصرالله زاده محقق دیگری است که به بازنگری نقش برجسته و کتیبه اشکانی سرپل ذهاب پرداخته است. (نصرالله زاده، ۱۳۹۰، ص ۱۵۷-۱۷۵) لباف خانیکی و بشاش سنگ نگاره اشکانی لایخ مزار بیرجند را بررسی کرده اند. (لباف خانیکی، بشاش، ۱۳۷۳، ص ۱۲-۳۴) بهرمان و طالبیان به بررسی آسیب شناسی نقش برجسته تنگ چوگان در بیشاپور پرداخته اند. (بهرمان، طالبیان، ۱۳۸۷، ص ۱۶۱) رضایی نیا نیز در پژوهشی به مطالعه سیر تحول نقش برجسته های ایران از نظر هنری پرداخته است (رضایی نیا، ۱۳۸۶، ص ۹۴)

پژوهشهای چندی نیز در ارتباط با نقوش برجسته اشکانی و ساسانی در طاق بستان انجام شده است. نامور مطلق این نقوش را از دیدگاه هنری بررسی کرده است (نامور مطلق، ۱۳۸۲، ص ۱۶۹-۱۸۱). وحیدری بابا کمال تاثیر پذیری نقش برجسته ساسانی شکاردرطاق بستان از نقاشی های دوره اشکانی مورد مطالعه قرار داده است. (حیدری بابا کمال، ۱۳۹۱، ص ۱۹)

غلامعلی حاتم (حاتم، ۱۳۸۱، ص ۹۱) و شهره جوادی (جوادی، ۱۳۸۵، ص ۴۹) نیز به تحقیق پیرامون نقوش برجسته طاق بستان به صورت

۴-۱- نقوش برجسته دوره اشکانی در

بیستون :

در بیستون چهار نقش برجسته از دوره اشکانی

حجاری شده است. که عبارتند از

۴-۱-۱- نقش برجسته مهرداد دوم

این نقش برجسته با برجستگی بالا بر سطح صخره ای خشن و با پرداخت و صیقل کم حجاری شده است (محمدی فر، ۱۳۸۶، ص ۱۸۹) بر روی این نقش برجسته وقف نامه عمودی شیخ علی خان زنگنه حجاری شده است. (گیرشمن، ۱۳۷۰، ص ۵۲) که باعث از بین رفتن نقش شده و آن را به دو قسمت تقسیم کرده است. این نقش برجسته مهرداد دوم را نشان می دهد که دستش را به حالت عمودی بالا آورده است. (تصویر شماره ۱) چهار نفر که کتیبه یونانی نقش برجسته آنها را معرفی می کند، در مقابل او ایستاده اند. این نقش که در حدود سال ۱۲۳ تا ۱۱۰ ق.م حجاری شده است. (کالج، ۱۳۸۳، ص ۳۴) چهار تن عبارتند از: ۱) گوتازرس اول (ساتراپ ساراپها) ۲) اسم نفر دوم محو است ۳) میترا داتیس که به عنوان افتخاری یونانی (پستو مینوس) یعنی مورد اعتماد شاه ۴) گوفاستاس، وابسته به خاندان سورن (مهدی آبادی، ۱۳۸۳: ۱۵)

بهرام چهارم ملقب به کرمانشاه است. که از سال ۳۹۹ - ۳۸۸ میلادی فرمانروایی کرده است. (گلزار، ۱۳۵۰، ص ۱۲۲) .

۴- نقوش برجسته دوره اشکانی در استان

کرمانشاه

در حدود سده (۳ ق.م) اشکانیان که از اقوام آریایی ساکن شمال شرقی ایران بودند بر مناطق همجوار خود حاکم شده و حکومت خود را تثبیت کردند. آنان حدود سال (۲۵۰ ق.م) بر سلوکیان شوریدند و سلسله اشکانی را تشکیل دادند. این سلسله تا سال (۲۲۴ م) یعنی به مدت ۴۷۴ سال پا برجا بود و سه پایتخت به ترتیب نسا، صدروازه و تیسفون را تاسیس کردند. (آژند، ۴۷، ص ۱۳۹۰-۴۵) حجاریهای این دوره تعداد اندکی از آن در ایران قرار دارد. پیکرها در حال اجرای مراسم آیینی، صحنه های نبرد و شکار، پیکره های سوار بر اسب در حال تاختن، صحنه های اهداء حلقه قدرت، تشریفات سلطنتی از جمله موضوعاتی است که در نقش برجسته های این دوران دیده می شود. (مشتاق، ۳۸، ص ۱۳۸۷-۳۵) بیشتر نقش برجسته های این دوران در استان کرمانشاه در دو منطقه بیستون و سرپل ذهاب است.

بر اساس جدول شماره (۱) نقوش برجسته دوره اشکانی در کرمانشاه شامل نقوش برجسته بیستون و نقش برجسته گودرز در سرپل ذهاب است.

۴-۱-۲- نقش برجسته هرکول

این نقش در سال ۱۳۳۷ هنگامی که کارگران شرکت شوسه برای احداث راه جدید همدان به کرمانشاه در دامنه کوه بیستون مشغول خاکبرداری بودند کشف شد. این نقش بر روی سکویی به طول ۲/۲۰ متر که نقش شیر بر آن است، به پهلوی چپ به طور نیم خیز که به آرنج تکیه داده به ارتفاع ۱/۴۷ حجاری شده است. (مهدی آبادی، ۱۳۸۳، ص ۱۳) کتیبه در هفت سطر بر روی لوحی به ابعاد ۳۳*۴۴ سانتی متر به شکل معابد یونانی نوشته شده است. (گلزاری، ۱۳۵۰، ص ۴۰) (تصویر شماره ۲)

پیکره لمیده هرکول در شمار مجموعه نقش برجسته های اشکانی در بیستون است. (محمدی فر، خونانی، ۱۳۹۲، ص ۷۱-۵۷) نقش برجسته صخره ای هرکول در بیستون قدیمی ترین نقش ایزد افسانه ای یونانی در هنر اشکانی است. این نقش برجسته که بیشتر شبیه به یک مجسمه می ماند، چرا که تنها از قسمت زیرین و پشت آن بر سطح سکو مانند صخره چسبیده و بقیه اندام آزاد است، نمودار تاثیر هنر یونانی بر هنر اشکانی است. این نقش دارای سبکی اشکانی، ولی اندیشه و افکاری را بازنمایی می کند که یکسره یونانی است. (رضایی نیا، ۱۳۸۷، ص ۲۴)

۴-۱-۳- نقش برجسته بلاش

در بیستون سنگ مخروطی شکلی است که در سه طرف آن سه نقش با طراحی متفاوت حجاری شده اند. (طالبی، ۱۳۸۳، ص ۹) این نقش ها به زمینه سنگ چهار ضلعی نامنظم به بلندی ۲۵۰ سانتی متر چسبیده اند که برجستگی کمی دارند، که گرداگرد سطح آن به شش متر می رسد. (محمدی فر، ۱۳۸۷، ص ۱۹۳). اولین نقش مردی است با اندام و چهره تمام رخ که به دور پیشانی خود سربندی بسته و شیئی مانند پیاله در دست دارد و دست چپش را بر روی آتشدان مقابلش گرفته است. پیراهنی آستین بلند تا بالای زانو و شلواری پر چین دارد. (تصویر شماره ۳)

این شخص در حال ریختن ماده ای شاید عود در آتشدان مقابل خویش است. بر روی آتشدان کتیبه ای است که نقش را به بلاش شاه شاهان نسبت می دهد (محمدی فر، خونانی، ۱۳۹۱، ص ۷۳) در طرفین این نقش ۲ طرح دیگر حجاری شده است، دومین نقش در سمت چپ (غربی) به گونه ای است که گمان می رود شخص در حال گام برداشتن به طرف نقش میانی است، در این قسمت پیکره ای کاملاً قرینه وجود دارد، به بلندی ۱/۶۳ متر و عرض ۶۷ سانتی متر در پهلوی چپ دشنه ای به کمر آویخته، دست راست از روی سینه به جلو دراز شده است مانند یک شنل که روی شانه چپ انداخته شده است. (فون گال، ۱۳۸۵، ص ۱۲۲)

گودرز گئوپتروس نام می برد. (فون گال، ۱۳۷۸، ص ۱۶)

۴-۲- نقش برجسته اشکانی سر پل ذهاب

۴-۲-۱- نقش برجسته گودرز دوم

این نقش در شمال شرقی شهر سرپل ذهاب در دبستان دخترانه به نام بنت الهدی، بر روی صخره ایی به نام میان کل یابه اصطلاح محلی ناوکل حک شده است. (گلزار، ۱۳۵۰، ص ۳۲) این نقش برجسته را به گودرز دوم نسبت داده اند. طول این نقش برجسته ۲/۳۹ و عرض آن ۱/۳۵ است، عمق بافت در بیشترین حد به ۳ سانتی متر می رسد. (محمدی فر، ۱۳۸۷، ص ۱۹۵) (تصویر شماره ۷)

لبه پایین کادر نقش افقی و صاف ولی لبه بالایی آن تا حدودی خمیدگی دارد که دلیل آن نامرتب بودن سطح صخره است. (محمدی فر، خونانی، ۱۳۹۲، ص ۳۳۹) نخستین گزارش توصیفی درباره نقش را هنری راولینسون و اولین طراحی را اوژن فلاندن انجام داده است، کپی برداری این نقش توسط دموورگان صورت پذیرفت و آن را در کتاب خود سفرنامه باستان شناسی منتشر کرد. هرتسفلد و هنینگ هریک پس از دیگری به تفسیر کتیبه ها پرداختند. هرتسفلد معتقد است، در این نقش شاه گودرز به مرد ایستاده پاداش می دهد، به عقیده او این نقش مشابه نقش برجسته سلماس است که بارهی شاهانه را نشان می دهد. کتیبه سمت چپ در این نقش

در سمت راست نقش میانی نقش شخصی به بلندی ۱۶۴ سانتی متر است که گویی در حال حرکت به سوی نقش بلاش است. او نیم تنه ای تا زانو برتن کمر بندی بر میان بسته و گردن بندی بر گردن دارد. (محمدی فر، ۱۳۸۷، ص ۱۹۵). (تصویر شماره ۴-۵)

۴-۱-۴- نقش برجسته گودرز دوم

در حاشیه شرقی نقش برجسته مهرداد دوم در همان صخره شاهد نقش برجسته پیروزی گودرز دوم به سال (۵۱-۳۸م) پادشاه اشکانی بر رقیب خود مهرداد هستیم. (طالبی، ۱۳۸۳، ص ۵) بخش زیادی از این نقش برجسته از بین رفته است و تنها قسمت بالایی آن باقی مانده است. در این نقش گودرز در مرکز تصویر سوار بر اسب با نیزه ای به سوی دشمن حمله برده است، بر بالای سر او نقش الهه پیروزی حجاری شده است. در پشت سر او یک سوار نیزه به دست، خیز برداشته و در پایین نقش نیز سواری دیگر حجاری شده است. راولینسون، گوتشمید، هرتسفلد، او را گودرز پسر گیو معرفی کرده اند. (محمدی فر، ۱۳۸۷، ص ۱۹۱) (تصویر شماره ۶)

این نقش دارای طول ۵/۵۰ و ارتفاع کلی زمینه تصویر به اضافه بخش ناتمام یا کار نشده ۳/۱۰ متر است، طول سوارفاتیج را ۹۵ سانتی متر متر الهه پیروزی بالای سر سوار را حدود ۷۵ سانتی متر و عمق نسبی نقش برجسته را ۶ سانتی متر محاسبه شده است. از ترجمه کتیبه بالای زمینه تصویر، که با نوک قلم به صورت محو حک شده است از

محوطه طاق بستان در دامنه کوهی به همین نام (طاق بستان) در کنار چشمه ای در شمال شرقی شهر کرمانشاه قرار دارد. این رسته این مکان را شبدیز و یاقوت آن را قصر شیرین و حمدلله مستوفی این محوطه را طاق وسطام می خواند. (گلزار، ۱۳۵۰، ص ۴۵) نامهای دیگری که برای این محوطه وجود دارد طاق بهستون، طاق بیستون، تخت بستان و محلی ها آن را طاق وسان و طاق بستان می شناسند. (وسان درگوش محلی کرمانشاهی یعنی سنگ) و طاق وسان به معنی طاقی که در دل سنگ کنده شده است. (خدیبوی، ۱۳۹۲، ص ۵).

۵-۱- نقوش برجسته دوره ساسانی در طاق بستان

در طاق بستان شش نقش برجسته از دوره ساسانی حجاری شده است. که عبارتند از:

۱-۱-۵- نقش برجسته تاج ستانی

اردشیر دوم ساسانی

این نقش برجسته صحنه تاج گذاری اردشیر دوم، نهمین پادشاه ساسانی را به سال (۳۸۳-۳۸۰ میلادی) نشان می دهد. (برومند سرخابی ۱۳۸۸، ص ۱۱۹) این نقش برجسته یک نقش برجسته ترکیبی است، (۱) تاج ستانی اردشیر دوم ساسانی (۲) پیروزی بر دشمن سرکوب شده. (گیرشمن، ۱۳۷۰، ص ۱۹۱) در سمت راست اهورامزدا با تاجی

برجسته قابل تشخیص و رمز گشایی است "این تصویر شخص شاه بزرگ گودرز است، پسر شاه بزرگ گیو" و هویت شخص شاه را مشخص می کند. (محمدی فر، ۱۳۸۷، ص ۱۹۷-۱۲۲)

۵- نقوش برجسته ساسانی در استان کرمانشاه

ساسانیان سلسله ای بودند که در فاصله سالهای (۲۲۴ - ۶۳۱م) بر ایران حکومت کردند. (ریاضی، ۱۳۸۲، ص ۵۹) در نبردی که بین اردشیر اول و اردوان پنجم به سال (۲۲۴م) اتفاق افتاد اردوان شکست خورد و کشته شد. (زرین کوب، ۱۳۸۱، ص ۱۷-۱۵) اردشیر پس از پیروزی طی دوسال ایالت های غربی را مقهور خویش ساخت و تاج شاهنشاهی بر سر نهاد. او پس از تسخیر شهر هتره توسط شاپور تاج و تخت را رسماً به شاپور واگذار نمود و در آرامش در گذشت. (۲۴۱-۲۴۰م) (دریایی، ۱۳۸۲، ص ۱۹) شالوده هنر ساسانی از زمان اردشیر اول ریخته شد. (مشتاق، ۱۳۸۷، ص ۴۳) در این دوران هنر نقش برجسته نوعی هنر توصیفی، روایتگر و واقع گرایی به حساب می آمد. (پوپ، ۱۳۸۷، ص ۱۴) تعداد ۶ نقش برجسته از این دوران در استان کرمانشاه در محوطه باستانی طاق بستان قرار دارد. بر اساس جدول شماره (۲) تمامی نقوش برجسته دوره ساسانی در کرمانشاه در محوطه باستانی طاق بستان قرار گرفته اند.

در زمان شاپور اول به وقوع پیوست. سپس برای مدتی متروک شد، در دوران شاپوردوم مجدداً احیا شد. این عمل تأثیری از هنر کشور های شرقی است. (گیرشمن، ۱۳۷۰، ص ۱۹۳) در این نقش برجسته پیکره شاپور دوم و سوم به صورت سه چهارم رخ در مقابل یکدیگر حجاری شده است. هر دو با لباسی همانند هم و دستانشان بر روی قبضه های شمشیرهایشان است. گردنبد، گیسوانی مجعد، ریش هایی بسته شده که انتهای آنها با نواری زرین بسته شده است. به رسم شاهان ساسانی انتهای ریش شاه از حلقه ای عبور می کرد. (لوکونین، ۱۳۵۰، ص ۱۳۳) در قرن ۱۸ کتیبه نقش برجسته توسط "نوشان" کشیش فرانسوی قالب گیری شد و به اروپا رفت، در سال ۱۷۹۲ میلادی ترجمه شد، که در متن ترجمه اشتباهی رخ داد. سپس مسیو دمرگان فرانسوی از هر دو کتیبه قالب گیری کرد و در کتاب، موسوم به "هیات علمی اعزامی فرانسه به ایران" با متنی صحیح تر منتشر شد. (حاتم، ۱۳۸۱، ص ۹۸) (تصویر شماره ۹)

۳-۱-۵- مجلس تاج گذاری خسرو دوم در محضر الهه آناهیتا

این مجلس در طاق بزرگ در قسمت فوقانی است. که به روزگار سلطنت خسرو پرویز (۵۹۰-۶۲۸ م) مربوط است. مورخان معتقدند که این طاق پس از خسرو دوم در روزگار فرزندش شیرویه ساخته شده است.

کنگره ایی که بر بالا آن گویی از موهای مجعد و به دور پیشانی نواری بسته که انتهای آن به شکل برگهای پرچین از پشت سر او آویز شده، او حلقه شهریاری را به شاه تقدیم می کند. (گلزار، ۱۳۵۰، ص ۴۷) در این نقش برجسته شاه بین اهورامزدا و الهه میترا به شکل سه چهارم رخ ایستاده، گرداگرد سر ایزد مهر پرتوهای نورانی فراگرفته (خدیوی، ۱۳۹۲، ص ۴) ایزد مهر با دو دستش چوب دستی (برسم) را گرفته است. در زیر پای او گل نیلوفر، شبیه (آفتابگردان) که دارای ۹ گلبرگ حجاری شده. (نفیسی، ۱۳۸۷: ۲۳۷) بر زیر پاهای اهورامزدا و شاه پیکره جولیانوس امپراطور روم قرار دارد که در سال ۳۶۲ میلادی به دست اردشیر دوم کشته شد. (برومند سرخابی، ۱۳۸۸، ص ۱۳۹) (تصویر شماره ۸)

۵-۱-۲- مجلس تاج گذاری شاپور سوم در سمت چپ مجلس تاج گذاری اردشیر دوم، در طاق کوچک مجلس تاج گذاری شاپور سوم نقش شده، که دارای دو کتیبه در ۹ سطر به خط پهلوی ساسانی است. (خدیوی، ۱۳۹۲، ص ۶) متن کتیبه پیکر سمت راست را متعلق به شاپور دوم و پیکره سمت چپ را به شاپور سوم نسبت داده است. (گلزار، ۱۳۵۰، ص ۴۸) بلندی پیکره ها هر کدام ۲/۹۷ است. (حاتم، ۱۳۸۱، ص ۹۷) این طاق در سده چهارم میلادی کنده شده است. (پوپ، ۱۳۹۳، ص ۸۴) قرار دادن یک نقش بیش برجسته یا مجسمه در طاقچه یا غار در هنر ساسانی، ابتدا

زره مانند همراه با کلاهخودی بر سر سوار بر شبدیز نشان می دهد. (سامی، ۱۳۸۹، ص ۱۱۷) شلواری گشاد و پرچین که طرحی همانند سیمرغ که دودستش به طرف جلو دراز شده و بالهای برافراشته ودمی پهن دارد ودریک دایره محصورشده را پوشیده.نقش سیمرغ یا سن مرو، درون قاب دایره ایی (مدالیون) باحاشیه های تزینی متنوع دیده می شود. (گلزار، ۱۳۵۰، ص ۵۲) علاوه برآن نقش هایی همانند بته جقه، اشک، قلب های کوچک، که از ترکیب آنها نقشی زیبا ایجاد شده بر روی پارچه لباس شاه جهت تزین استفاده شده است. (حاجی زاده باستانی، ۱۳۹۳، ص ۱۱۰) (تصویر شماره ۱۱)

۵-۱-۵- نقش برجسته شکارگاه گوزن در طاق بستان در دو طرف دیوار ایوان بزرگ صحنه ایی از یک شکارگاه سلطنتی بصورت کم برجسته مصور گشته است. این نقش بر جسته شکار شاهی را باتمامی جزئیاتش نشان می دهد. حیوانات، حرکات، فیگورهای انسانی هریک به شکل کاملاً زیبا نقش شده اند. (برومندسرخابی، ۱۳۸۸، ص ۱۴۲) نقش برجسته شکارگوزن درسمت راست حجاری شده است. ابعاد این نقش با عرض ۳/۸ متر و طول ۵/۷ است، که به خسرو دوم نسبت داده اند. این مجلس توسط چند خط افقی و عمودی به صحنه های متفاوت تقسیم شده. (حاجی زاده باستانی، ۱۳۹۳، ص ۶) در مرکز

(گیرشمن، ۱۳۷۰، ص ۱۹۳) در این نقش بر جسته سه پیکره وجود دارد، شاه بین اهورامزدا و آناهیتا ایستاده و هردو دیهیمی به خسرو پرویز می بخشند، او دیهیمی را که اهورامزدا به او بخشیده شده با دست راست می گیرد و دست چپش بر روی قبضه شمشیر است. (هرمان، ۱۳۸۷، ص ۱۵۰) در پشت سر شاه، ایزد بانو آناهیتا با چهره ای سه چهارم رخ که در دست راستش حلقه ایی که درامتداد آن یک رشته نوار پر چین متصل است، و بادست چپ ظرف دسته داری که از آن آب می ریزد که نشانی از ایزد بانو آناهیتا است حجاری شده. نگاه او به مقابل خود است. (گیرشمن، ۱۳۷۰، ص ۱۹۳) (تصویر شماره ۱۰)

۵-۱-۴- نقش برجسته خسرو دوم سوار

برشبدیز

این نقش برجسته زیباترین و پر حجم ترین، از لحاظ تکنیک هنری در دوره ساسانی است، جز گروه نقش برجسته های تمام برجسته یاگرد است. (وزیری، ۱۳۷۷، ص ۳۷) امیپانوس مارسلینوس در مورد نقش می گوید: این نقش برجسته متعلق به دوران فرمانروایی خسرو دوم (۵۹۰-۶۲۸ میلادی) است که بلندی تمام نقش برجسته ۴ متر است. (پرادا، ۱۳۸۶، ص ۳۰۱) وجود عمق و بعد در اندام پیکره و برجستگی آن از سطح سنگ یکپارچه به زیبایی او می افزاید. این نقش برجسته خسرو دوم را با چهره ای سه چهارم رخ در لباسی

(۱۱۷) در قسمت سمت چپ صحنه ردیف هایی از فیل بانان در حال پی کردن گرازها هستند، در صحنه ایی دیگر افرادی در حال جمع کردن اجسادگرازهای شکار شده هستند و گرازهای دیگر همچنان در بیشه در حال سرگردانی به سر می برند. در قسمت بالای مجلس قایقی است که افرادی در آن مشغول شادمانی و نواختن هستند، نقش لباس شاه در این صحنه ازدهایی بالدار است. علاوه بر آن نقش های هندسی، گیاهی، جانوری، در طرح های پراکنده، یا در ردیفها، یا درون چهار گوشه ها و دایره ها، غنچه ها دیده می شود. (پرادا، ۱۳۸۶، ص ۳۲۴) (تصویر شماره ۱۳)

۷-۱-۵- تزیینات نمای ایوان بزرگ

بطور کلی بخش عمده ایی از گنجینه گران قیمت فرهنگ و تمدن به نقش برجسته هایی تعلق دارد، که در بستر صخره ها و کوه های سر به فلک کشیده حجاری شده. طرفین طاق بزرگ دارای نقش بسیار ظریفی است که با فرمی زیبایی کنار هم قرار گرفته اند. درختی که شاخ سارهای آن درهم پیچیده و برگهای کنگری، که به گلی شگفت انگیز منتهی می شود. هرتسفلد این درخت را نمونه ای از درخت زندگانی می داند. از نظر قدما این درخت شفا دهنده هر مرض است. (برومندسرخابی، ۱۳۸۸، ص ۱۴۰)

این نقش خسرو دوم (سامی، ۱۳۸۹، ص ۱۱۷) سوار بر اسب خود، چهار نعل در حال دنبال کردن گوزن ها است. در پشت سر شاه شش نفر سوار بر اسب در حال پی کردن شکار هستند. در قسمت مرکز نقش افرادی در حال نواختن ساز و عده ای در حال نظاره کردن صحنه شکار و عده ایی نیز در حال شادمانی کردن هستند. در صحنه ایی دیگر شاه با اندام و چهره تمام رخ سوار بر اسب است، شخصی سایبانی را بر بالای سر او نگه داشته. در سمت چپ مجلس در کادر مستطیل عمودی شتران در حال حمل شکار هستند. افرادی نیز در حال جمع آوری شکارهایی که اجسادشان بر روی زمین افتاده می باشند. (حاتم، ۱۳۸۱، ص ۱۱۲) (تصویر شماره ۱۲)

۵-۱-۶- نقش برجسته شکار گاه گراز

در سمت چپ طاق بزرگ صحنه ایی از شکار گراز در باتلاق یا در دریاچه ای که نی ها در آن روئیده اند وجود دارد، از میان نی ها گله فیل ها به نمایش گذاشته شده. این صحنه را همچون صحنه شکار گوزن به خسرو پرویز نسبت داده اند. (پرادا، ۱۳۸۶، ص ۳۰۲) این صحنه به طول ۵/۷۰ متر و عرض ۴/۱۳ متر است. (حاجی زاده باستانی، ۱۳۹۳، ص ۸) در این صحنه شاه با تیر و کمانی در دست، سوار بر قایقی در حال شکار است. در دو قایق دیگر تعدادی از زنان نوازنده که در حال نواختن چنگ می باشند. (سامی، ۱۳۸۹: ۱۱۸-)

قرینه در دو طرف طاق زینت بخش نمای بیرونی طاق است. (حاجی زاده باستانی، ۱۳۹۳، ص ۱۳۳) (تصویر شماره ۱۶)

۶- مقایسه تطبیقی در نقوش برجسته صخره-

ای اشکانی و ساسانی

اساس ایجاد یک اثر هنری نیز بر پایه چیدمان و ترکیب بندی و قرار گیری صحیح عناصر بصری در تصویر می باشد. پژوهش حاضر مقایسه تطبیقی، تجزیه و تحلیل از نظر تکنیکی عناصر بصری (نقطه، خط، تعادل، تقارن، حرکت، قرینه، پرسپکتیو، حجم، کادر، کنتراست، ترکیب بندی، عمق و بعد) در نقوش برجسته های صخره ای اشکانی و ساسانی در ایران است.

۶-۱- مقایسه تطبیقی نقوش برجسته بر

اساس عناصر بصری و ترکیب بندی

در نقوش برجسته های به جامانده از دوره اشکانی و ساسانی در ایران، ترکیب بندی و کمپوزسیون، انواع مختلفی از تقارن ها، تعادل ها، قرینگی و عدم قرینگی در کادر تصویر دیده می شود. و لیکن دقت و ظرافتی که در نقوش برجسته ساسانی وجود دارد، بیشتر و زیباتر است. در هر دو دوره، ویژگی هایی مانند کنتراست، تعادل، ناپایداری، سکون، بی تحرکی در پیکره ها به گونه ای که در یک جا ساکن و خشک قرار دارند.

این درخت که در دو طرف پایه های طاق، در قسمت میانی با خطوط عمودی و شاخ و برگ پیچان، برگ هایی به شکل پرهایی پرپشت و چین دار کنار هم بر ساقه ای نسبتاً ضخیم ریشه دوانده. (حاتم، ۱۳۸۱، ص ۹۱) (تصویر شماره ۱۴)

در قسمت هلال طاق دو ردیف از نقش های تزئینی که ردیف اول به شکل گل انار که در میان آنها درخت سرو روئیده و ردیف دوم تزئیناتی شبیه پولک های ماهی به شکل قرینه محوری با ریتمی تکراری پشت سر هم قرار گرفته اند که در انتهای دسته ها چین خورده و به شکل برگ های پهن و پرچین به اهتزاز درآمده است، همانند نوارهایی که به حلقه قدرت آویخته می شود. ردیف دوم همانند بافت تزئینی پارچه ای است که به شکل گیسو بافته شده و امتداد آن آزادانه رها گشته است. (گلزار، ۱۳۵۰، ص ۵۱)

(تصویر شماره ۱۵)

در قسمت بالای طاق در دو گوشه، تصویر دو الهه پیروزی (نیکه) در حال پرواز به سبک یونانی حجاری شده است. در دست چپ حلقه یی زرین که در امتداد آن نواری پهن و چین دار به اهتزاز در آمده، با موهایی کوتاه و مجعد، تاجی ظریف بر سر، لباسی آستین بلند که بر روی آن پیراهن بلندی که تاغوزک پاست پوشیده است.

در دست چپ شمی مانند یک پیاله کوچک که در آن دانه هایی به شکل مروارید ریخته شده را در دست دارد. در وسط طاق نیز یک هلال ماه روبه بالا که در قسمت پایین آن نواری پهن به اهتزاز در آمده است، حجاری گشته این طرح ها به شکل

شاه در مرکز تصویر نقش می شود، اما در دوره ساسانی علاوه بر وجود شاه در مرکز کادر در بعضی نقوش، شاه براساس موقعیت در قسمت های دیگر کادر تصویر قرار می گیرد مانند نقش برجسته شاپور اول در نقش رجب. بطور کلی جنبه رئالیستی و روایت گری در دوره ساسانی بیشتر از اشکانی دیده می شود (مشتاق، ۱۳۸۸، ص ۶۳-۴۹). نقش برجسته های اشکانی با نمایش اصل تمام رخ نمایی آغازگر مکتب جدیدی در هنر حجاری این دوره شد اگرچه هنر اشکانی بر عناصری از هنر یونانی بر پایه سنت های بومی استوار بود و از اصولی متفاوت از اصول هنر یونانی پیروی می کرد (ولسکی ۱۳۸۳، ص ۱۳) در دو سوی نمای ایوان بزرگ تاق بستان، تاثیر هنر اشکانی که آنها هم از یونانیان گرفته اند را می توان مشاهده کرد، تصویر فرشته بالدار (الهه نیکه) که در نقش برجسته مهرداد دوم مشاهده شده است. در نقش برجسته های ساسانی، نقش برسم در دست شاه یا خدا به وفور یافت می شود، (ناس ۱۳۷۹، ص ۴۵۲).

۷- نتیجه گیری:

در نقش برجسته های هر دو دوره ترکیب بندی افقی و مثلثی وجود دارد، ترکیب بندی اساس و ریشه تمامی آثار هنری است که در دوره ساسانی بیشتر به آن اهمیت داده شده است.

اصل تقارن بر پایه اصول هنری چه در اندام و چه در ترکیبات قرینه در هر دو دوره وجود دارد ایجاد اشکال ریتمیک یا استفاده از بافت هایی که به شکل ریتم در اثر حجاری شده در دوره ساسانی دیده

به عبارتی تحرک و پویایی آن چنان که باید در نقوش هر دو دوره باشد وجود ندارد، اما در دوره ساسانی با اندکی تحرک در نیم تنه بالا و سر و گردن، هنرمند سعی در ایجاد تحرکی نامحسوس نموده است. (دادور و غربی، ۱۳۹۱، ص ۲۳۱) بکار گیری برجستگی و تضاد در عمق و بعد در نقش های هر دو دوره دیده می شود. اما در دوره ساسانی این برجستگی، بیشتر و چشمگیرتر است. در هر دو دوره ویژگی هایی مانند تعادل، انطباق، سادگی، آرامش، وقار در تصویر وجود دارد ولی در دوره ساسانی این خصوصیات شاخص تر به نظر می آیند. ظرافت در نقوش برجسته اشکانی در ایران نسبت به ساسانی کمتر است. در دوره اشکانی روش جبهه ای (قانون تقابل) و نشان دادن از رو به رو و سرهای نیم رخ و بدن تمام رخ که تاثیر هنر هخامنشی است وجود دارد ولیکن در نقوش برجسته دوره ساسانی، علاوه بر موارد ذکر شده پیکره باسه چهارم رخ نیز دیده می شود. (ریاضی، ۱۳۸۲، ص ۶۴) در نقش برجسته اشکانی در ایران پرسپکتیو به نوعی چشمگیر دیده نشده است ولیکن در دوره ساسانی برای ایجاد پرسپکتیو از به تصویر کشیدن افراد بالای سر یکدیگر در کادر استفاده می کردند. در هر دو دوره، ملاک اصلی برای ترکیب بندی اساس موقعیت و شأن حاضران در صحنه است به گونه ای که پادشاه بزرگتر و دیگران کوچک اندام تر دیده شده اند. (مشتاق، ۱۳۸۸، ص ۶۸) کادر بندی به شکل مستطیل افقی یکی از عوامل مشترک در بین هر دو دوره است. در صحنه هایی که شاه حضور دارد،

۶) حاجی زاده باستانی، رضا، (۱۳۴۶)، طاق بستان جلوه شکارگاه ساسانی، بررسی های تاریخی، شماره ۷

۷) حاتم، غلامعلی، (۱۳۸۱)، طاق بستان جلوه گاه هنر، مدرس هنر، دوره اول، شماره ۱

۸) خدیوی، سیامک، (۱۳۹۲)، طاق بستان، چاپ اول، انتشارات: میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری

۹) دادور، ابوالقاسم، غربی، الهه، (۱۳۹۱)، مطالعه تطبیقی نقوش برجسته هخامنشی و ساسانی ایران، چاپ اول، انتشارات پشتون

۱۰) دریایی، تورج، (۱۳۸۲)، تاریخ و فرهنگ ساسانی، ترجمه: مهرداد قدرت دیزجی، تهران، چاپ اول، انتشارات ققنوس

۱۱) رضایی نیا، عباس. (۱۳۸۶). سیر تحول نقوش برجسته های صخره ای ایران. گلستان هنر. شماره ۱۰.

۱۲) رضایی نیا، عباس، (۱۳۸۷)، بازتاب هنر سیاست و مذهب ایرانی در نقوش برجسته صخره ای دوران اشکانی و ساسانی، مطالعات ملی، سال نهم، شماره ۴

۱۳) ریاضی، محمدرضا، (۱۳۸۲)، هنر در دوره اشکانی ۱، نشریه طراحی گرافیک نشان، شماره سوم، انتشارات هنر معاصر

۱۴) زرین کوب، عبدالحسین، زرین کوب، روزبه، (۱۳۸۱)، تاریخ ایران باستان، تاریخ سیاسی ساسانیان جلد چهارم، چاپ دوم، انتشارات سمت

۱۵) سامی، علی، (۱۳۸۹)، تمدن ساسانی، جلد دوم، چاپ دوم، انتشارات سمت

می شود ولی در دوره اشکانی این تکنیک استفاده نشده است. برجستگی و کنتراست در نقش برجسته ها هر دو دوره وجود دارد، اما در دوره ساسانی برجستگی در نقش، به نسبت بیشتر است. تعادل، انطباط، سادگی، آرامش، وقار، حاشیه بندی، در دوره ساسانی شاخص تر و به نظر می آید. ملاک اصلی برای ترکیب بندی اساس موقعیت شاه در صحنه است، به گونه ای که پادشاه بزرگتر و دیگران کوچک اندام تر دیده شده اند. در این نقش ها هنرمند از پرسپکتیو مقامی استفاده نموده است، علاوه بر آن هنرمند برای ایجاد پرسپکتیو در صحنه و محیط از پشت سرهم قراردادن افراد نیز استفاده می کند.

منابع:

۱) آژند، یعقوب، (۱۳۹۰)، تاریخ هنر باستان، چاپ اول، انتشارات سمت

۲) برومند سرخابی، هدایت الله، (۱۳۸۸)، در جستجوی هویت شهری کرمانشاه، چاپ اول انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری

۳) پرادا، ادیت، (۱۳۸۶)، هنر ایران باستان (تمدن های پیش از اسلام) ترجمه: یوسف مجید زاده، چاپ سوم، انتشارات دانشگاه تهران

۴) پوپ، ارتور اپهام، (۱۳۹۳)، معماری ایران، ترجمه غلامحسین صدری افشار، تهران، انتشارات دات

۵) جنسن، چارلز، (۱۳۸۴)، تجزیه و تحلیل آثار هنرهای تجسمی، ترجمه: سجاد آواکیان، چاپ اول، انتشارات سمت

- ۱۶) فول گال، هوبرتوس، (۱۳۷۸)، جنگ سواران در هنر ایرانی و هنر متاثر از هنر ایرانی در دوره پارت و ساسانی، ترجمه: فرامرز نجدسمیعی، انتشارات نسیم دانش
- ۱۷) کلایس، ولفرام، کالمایر، پتر، فون گال، هوبرتوس، (۱۳۸۵)، بیستون کاوشهای تحقیقی سالهای ۱۹۶۳-۱۹۶۷، ترجمه: فرامرز نجد آبادی، انتشارات کل میراث فرهنگی
- ۱۸) کالج، مالکوم، (۱۳۸۳)، اشکانیان، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران، انتشارات هیرمند
- ۱۹) گیرشمن، رومن، (۱۳۷۰)، هنر ایران در دوران پارت و ساسانی، ترجمه بهرام فره وشی، تهران، انتشارات امیرکبیر
- ۲۰) گلزار، مسعود، (۱۳۵۰)، کرمانشاهان باستان از آغاز تا آخر سده سیزدهم هجری قمری، چاپ اول انتشارات وزارت فرهنگ و هنر
- ۲۱) لوکونین، و.گ، (۱۳۵۰)، تمدن ایران ساسانی (ایران در سده های سوم تا پنجم میلادی) ترجمه عنایت الله رضا، چاپ اول، انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب
- ۲۲) محمدی فر، یعقوب، (۱۳۸۶)، باستان شناسی و هنر اشکانی، چاپ دوم، انتشارات سمت
- ۲۳) محمدی فر، یعقوب، خونانی، علیرضا، (۱۳۹۲)، هنر یادمانی ایران در دوره اشکانی، چاپ اول، انتشارات دانشگاه بوعلی سینا
- ۲۴) مشتاق، خلیل، (۱۳۸۸)، هنر و معماری ایران در دوره باستان و دوره اسلامی، چاپ اول، انتشارات آزاد اندیشان
- ۲۵) مهدی آبادی، ملیحه، (۱۳۸۳)، بیستون، چاپ اول، اداره کل میراث فرهنگی استان کرمانشاه
- ۲۶) ناس، جان، (۱۳۷۹)، تاریخ جامع ادیان. ترجمه علی اصغر حکمت. نشر علمی و فرهنگی. تهران
- ۲۷) نفیسی، سعید، (۱۳۸۸)، تاریخ تمدن ایران ساسانی، چاپ اول، انتشارات پارسه
- ۲۸) وزیر، علینقی، (۱۳۷۳)، تاریخ عمومی هنرهای مصور، جلد اول، چاپ سوم، انتشارات هیرمند
- ۲۹) ولسکی، یوزف، (۱۳۸۳)، شاهنشاهی اشکانی. ترجمه مرتضی ثاقب فر. نشر ققنوس. تهران.
- ۳۰) هرمان، جورجینا، (۱۳۸۷)، تجدید حیات هنر و تمدن در ایران باستان، ترجمه: مهرداد وحدتی، چاپ دوم، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
- 1) ghirshman, r., 1954, iran from of the earliest times to the Islamic conquest, Harmondsworth. Yorknow
- 2) porada, e., 1965, the art of ancient iran.
- 3) Pope, Arthur. 1977. A Survey of Persian Art; From Prehistoric times to the present

جدول شماره ۱: بکارگیری عناصر بصری در نقش برجسته های اشکانی

منبع	عکس	ترکیب بندی مناسبتی	پرسپکتیو همپوشانی	پرسپکتیو مقامی	یافت	ترکیب بندی تناسب	ریتم	تقارن	تعادل	کادر	حرکت	نقطه	نقش برجسته	ردیف
کالج، ۱۳۸۷، ص ۴۰					♦		♦			♦			مهرداد دوم بیستون	۱
محمدی - فر، ۱۳۸۷، ص ۱۸۹		♦			♦	♦		♦	♦	♦	♦		بلاش در بیستون	۲
گیرشمن، ۱۳۷۰، ص ۵۲		♦			♦	♦				♦	♦		گودرز در بیستون	۳
گلزاری، ۱۳۵۰، ص ۴۰		♦			♦			♦	♦	♦			هرکول	۴
محمدی فر، خونانی، ۱۳۹۲، ص ۳۳۹									♦	♦	♦		گودرز سر پل ذهاب	۵

جدول شماره ۲: بکارگیری عناصر بصری در نقوش برجسته های ساسانی

منبع	عکس	ترکیب بندی	پرسپکتیو	پرسپکتیو مقامی	بافت	ترکیب بندی	تناسیب	تقارن	تعادل	کادر	حرکت	نقطه	نقش برجسته	ردیف
گیرشمن، ۱۳۷۰، ص ۱۹۰				◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆		تاجگذاری اردشیر دوم طاق بستان	۱
گلزاری، ۱۳۵۰، ص ۴۸				◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆		تاجگذاری شاپور سوم طاق بستان	۲
گیرشمن، ۱۳۷۰، ص ۱۹۳				◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆		تاجگذاری خسرو دوم طاق بستان	۳
سامی، ۱۳۸۹، ص ۱۱۷		◆		◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆		خسرو دوم و شبدیز طاق بستان	۴
گلزاری، ۱۳۵۰، ص ۵۵		◆			◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆		شکارگاه گوزن خسرو دوم طاق بستان	۵
گلزاری، ۱۳۵۰، ص ۵۷		◆			◆	◆	◆	◆	◆	◆	◆		شکارگاه گراز خسرو دوم طاق بستان	۶

تصویر ۱: نقش برجسته مهرداد دوم ۱۰۰ میلادی (عکس از نگارنده)

تصویر ۲: هیكل لمیده هرکول بیستون (عکس از نگارنده)

تصویر ۳: شاهزاده پارتی در حال نثار قربانی درآتشدان سده های ۱ - ۲ میلادی (عکس از نگارنده)

تصویر ۴: نقش برجسته بلاش قسمت سمت چپ سده های ۱ - ۲ میلادی (عکس از نگارنده)

تصویر ۵: نقش برجسته بلاش قسمت سمت راست سده های ۱ - ۲ میلادی (عکس از نگارنده)

تصویر ۶: نقش برجسته نبردگودرز دوم در بیستون (عکس از نگارنده)

تصویر ۷: نقش برجسته گودرز سر پل ذهاب (عکس از نگارنده)

تصویر ۸: تاج ستانی اردشیر دوم از اهورا مزدا سده چهارم میلادی (عکس از نگارنده)

تصویر ۹: تاج ستانی شاپور سوم ایوان کوچک طاق بستان (عکس از نگارنده)

تصویر ۱۰: تاج ستانی خسرو دوم از اهورامزدا در حضور الهه آناهیتا طاق بستان (عکس از نگارنده)

تصویر ۱۱: خسرو دوم و شبدیز قسمت تختانی ایوان بزرگ طاق بستان (عکس از نگارنده)

تصویر ۱۲: شکار گوزن سده پنجم میلادی طاق بستان (میراث فرهنگی کرمانشاه)

تصویر ۱۳: شکار گراز سده پنجم میلادی طاق بستان (میراث فرهنگی کرمانشاه)

تصویر ۱۴: نمایی از نقش گل‌های پیچان ایوان بزرگ طاق بستان (عکس از نگارنده)

تصویر ۱۵: نمایی از نقش ایوان بزرگ طاق بستان (عکس از نگارنده)

تصویر ۱۶: نمایی از نقش ایوان بزرگ طاق بستان نقش الهه نیکه (عکس از نگارنده)